

VASVÁRI FERENC

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület megalakulása

Előszó

Az alábbi tanulmányban a magyar szociológia intézményesülésének egy ez idáig kevéssé vizsgált és elemzett alakzatával kívánok foglalkozni: a Magyar Társadalomtudományi Egyesülettel, bemutatva a kialakulásához vezető folyamatokat, az Egyesület megszületésének körülményeit és a formálódó eszmei koncepciókat. A hazai szociológiatörténet korábban sokat vizsgált jelensége, a Huszadik Század című folyóirat és a hozzá kapcsolódó Magyar Társadalomtudományi Társaság előtérbe helyezése érthető abból a szempontból, hogy a Társaság, amellett, hogy a magyar szociológia intézményesülésében úttörő szerepet vállalt magára, a korszakban a leginkább újító, radikális gondolatok megjelenítője is volt egyúttal; azonban ez nem feltétlenül indokolja az új tudománnyal, a szociológiával foglalkozó másik társaság, az Egyesület mellőzését, elképzeléseinek, eszméinek és egész működésének feldolgozatlanágát. A feldolgozatlanág véleményem szerint annak (is) köszönhető, hogy a 60-as évek közepén-végén újjászerveződő magyar szociológia a fennálló államszocialista rendszer ideológiai pressziója miatt nem fordulhatott egy konzervatív, nemzeti szellemű szociológiai társaság munkássága felé. Az elemzés időbeli kerete jelen tanulmányban az 1907-es évvel bezáruló események köre. A tanulmány megírásakor elsősorban két forrásra támaszkodtam. Egyrészt az Egyesület létrehozásának előkészítési és szervezési munkálatairól, illetve a formálódó elképzelésekről megjelentetett Egyesületi közleményekre, másrészt pedig a Magyar Társadalomtudományi Szemlében megjelent vonatkozó témájú munkákra.

1. Előzmények

1.1. A Magyar Társadalomtudományi Társaság megalakulása

A hazai szociológia protoszociológiai korszakát követően, melyben bár jelentős államtani, jogbölcséleti kérdéseket tárgyaltak a szerzők igazi módszertan felhasználása, és még a szociológia tárgyának körvonalazása nélkül, a XIX. század végére felhalmozódtak mindazon társadalmi kérdések és problémák, melyek lehetővé tették a szociológia tudományának hazai megszületését; mintegy szükségszerű következmény volt e társadalomtudomány életre kelése. A magyar szociológia kialakulásának intézményes kezdetei tehát XIX. század utolsó évtizedére tehetőek, hiszen ekkor-

tájt jött létre a budapesti egyetem jogi karán fiatal hallgatókból és jogászokból álló kis csoport (közéjük tartozott többek között Somló Bódog, Jászi Oszkár, Vámbéry Rusztem és Gratz Gusztáv) Pulszky Ágost és Pikler Gyula professzorok köré csoportosulva, akik a nyugat-európai szociológiai iskolák felé kitekintve kívánták művelni a jogbölcséletet. Ez a kis közösség az új társadalomtani ismeretekkel felvértezve látott hozzá a magyar társadalom vizsgálatához, s az új tudomány, a szociológia népszerűsítéséhez. 1900 januárjában kiadták folyóiratuk, a Huszadik Század első számát, egy évvel később pedig megalakult a Magyar Társadalomtudományi Társaság. A cél és a feladat adott volt: a régi (liberalizmus, konzervativizmus) és új eszmék (szocialista) mentén, tudományos módszerrel vizsgálni a magyar társadalmat, ezzel összefüggésben pedig a régi Magyarországból való kimenetként a társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális-művelődési átalakulás elősegítése. A folyóirat kezdeti sikerét leginkább annak köszönhettem, hogy számos eszmei irányzat képviseltette magát lapjain, ekként nem tévesztendő az a megállapítás, hogy a folyóirat és a Társaság már ekkor a polgári radikális eszmék mentén szerveződött volna. A Társaság kezdetben a spenceri organikus szociológia alapjaira épülő társadalomtudományos szervezetként indult¹, s a kor európai szociológiájának törekvése, elérendő célja fogalmazódott meg Magyarországon is, azaz: „...miként fejlődik ... természetlen, primitív bölcselkedés olyan egzakt tudománnyá, amely nem csupán kifejezéseiben, terminológiájában, hanem egész rendszerében, elsősorban pedig módszerében azzá lesz, amivé a szociológiának feltétlenül lennie kell: természettudománnyá.”². A későbbiekben, Spencer halálát követően a Társaság szakított a spenceri organicista társadalomképpel.

A Társaság látszat-egysége nem tartott sokáig, hiszen 1901. tavaszától a konzervatív tagság már nem kívánt aktívan részt venni a közös munkálatokban³, majd két évvel később újabb törés következett be. Az egyik tábor (Jászi, Somló, Wildner) azt a véleményt osztotta, hogy a jövőben a Huszadik Századnak egyáltalában nem kellene napi politikával foglalkoznia, inkább csak szakmai, tudományos írásokat közölnie. A másik tábor – többek között Gratz vezetésével – ellenben azt képviselte, hogy a politikának feltétlenül meg kell jelennie a lap hasábjain, hiszen a Huszadik Század egyrészt ennek köszönhettem gyorsan kivívott népszerűségét, másrészt pedig politikai küldetése az, hogy színtere legyen a progresszív, liberális gondolatoknak. A többség, vagyis Jásziék azonban úgy határoztak, hogy a politika nemkívánatos eleme a folyóiratnak, így ennek hatására Gratz lemondott a szerkesztői pozíciójáról⁴. Újabb távolodási momentumként lehet értékelni a radikálisabb és a konzervatívabb tagság között az 1904 tavaszán megrendezett konferenciát A társadalmi fejlődés iránya címmel, amelynek célját a Társaság akként határozta meg, hogy mindazon társadalmi eszméket, „melyek a nemzeti lét alakulására okvetlenül visszahatnak”⁵ egy-egy szakavatott ismerője mutasson be, hogy ezáltal mindazon téveszméket szertefoszlassák, amelyek a tárgyalt gondolati rendszerekhez a közgondolkodásban kapcsolódtak; ezt követően pedig vitákat szerveztek az elhangzottakkal kapcsolatban. Az előadásokon elhangzottak, valamint a kapcsolódó hozzászólások olyan mélységű eszmei távolságot mutattak az egyes előadók között, mely véleményem szerint már ekkor teljes mér-

tékben megkérdőjelezte a Társaság és a folyóirat egységességét, miként Jászi megfogalmazta Tíz év című cikkében: „Az egység jóformán csak annyi volt, hogy mindenki elégedetlen volt az akkori közéletnek egyik vagy másik jelenségével, s elmaradtnak vagy korruptnak vélte az azt intéző emberek többségét.”⁶

1.2. Belpolitikai válság Magyarországon 1905-1906 között

Az ellentétek kicsúcsosodásában döntő szerepet játszott az 1905-1906-os belpolitikai válság, melyről éppen ezért feltétlenül szólnunk kell röviden.

Az 1905 januárjára kitűzött parlamenti választások eredményeként Magyarországon megtörtént az, amit korábban elképzelhetetlennek tartott az uralkodó és a közvélemény: 1867 óta először esett az meg, hogy a kormány és pártja, a Szabadelvű Párt elveszítette abszolút többségét az általános választásokon, s a legtöbb szavazat az ellenzéki Függetlenségi Pártra esett. Bár a kormánypárt elvesztette többségét, a hatvanhetes alapokon álló pártok (Andrássy vezette disszidensek, Bánffy Dezső alapította új párt, a nemzeti párt és a függetlenek) továbbra is többségben voltak a Parlamentben. Tisza és pártja vereségét az okozta, hogy „képtelennek mutatkozott a Monarchia dualista áramlatain belül mutatkozó gazdasági és politikai érdeellentétek rugalmasabb eszközökkel, politikai módosításokkal történő átmeneti rendezésére.”⁷ A pártok és a közvélemény is egyaránt elfogadhatónak tartotta a koalíciós kormányzást, azonban Ferenc József a választások után Tiszát bízta meg a kormányzati ügyek ideiglenes továbbvitelével, bár ezzel párhuzamosan hozzákezdett az alkotmányos megoldás kidolgozásához. Az uralkodó, a megoldáskeresés eredményeként február 3-án felajánlotta Andrássy Gyulának a koalíciós kormány megalakítását, mely döntésével június közepéig elhúzódó kormányzati huzavona kezdődött. A disszidensek vezetője nem volt képes kihasználni az ölebe hullott lehetőséget, sem ekkor, sem két hónappal később, hiszen a függetlenségi párt követelése, az önálló vámterület létrehozása nem volt sem Andrássy, sem Ferenc József számára elfogadható, továbbá az uralkodó Andrássy katonai kívánalmi iránt sem mutatott engedékenységet. A hazai politika érdeklődése 1905 tavaszán már egyértelműen a vámkérdés körül folyt, s a koalíció programját tartalmazó áprilisi feliratban szereplő, a távoli jövőre halasztott önálló vámterület megvalósításának ötletét a legtöbb hazai érdekcsoport támogatta. A májusban is folytatódó koalíciós tárgyalások zátonyra futottak, ezért Ferenc József, megkerülve a koalíciót, egy ügyvivő kormány kidolgozásának tervét vette fontolóra. Ennek eredményeként június 18-án felment Tiszát, egyben kinevezte a királyi testőrség kapitányát, báró Fejérváry Gézát a kormány élére. A király Fejérváry számára kijelölte a követendő irányvonalat is, melyben lényegében az áprilisi felirat⁸ elképzeléseit fogalmazta meg, a katonai követelések egyértelmű elutasításával. Fejérváry alkotmányellenes kormányának megalakulása egy több mint egy éves válságperiódus kezdetét jelentette Magyarországon. Kristóffy József belügyminiszter a munkásság megnyerése érdekében tervbe vette a választójogi reform felújítását (ezzel egyben meghatározta a további politikai diskurzus témáját), azt remélve, hogy ezzel elkerülheti a további sztrájkok és tünteté-

sek sorozatát. A szociáldemokraták a választójogi mozgalom élére álltak, ezzel szemben a koalíció tulajdonképpen elutasította a választójogi reformot, mely döntésük a munkásság körében heves felháborodást váltott ki, az ellenzéki politikusok - köztük Bartha Miklós, Kossuth Ferenc - pedig igyekeztek a munkásságot negatív színben feltüntetni, s az országot a szocializmus veszélyével riogatni. A választójogi küzdelemben fontos megemlíteni az 1905. augusztus 26-án a nyilvánosság előtt megjelenő Általános Titkos Választói Jog Ligát, melyet Jászi, Gratz és még négy társuk alapított. Céljuk az volt, hogy egyesítsék azon politikai erőket, melyek valamilyen módon támogatták és kiálltak a választójogi reform mellett. A koalíció felismerve, hogy előnyére válhat a későbbiekben, ha meg tudná szerezni a liga vezetői pozícióit, saját embereit próbálta a vezetőségbe ültetni, kevés sikerrel és hatékonysággal. A szeptember 15-re tervezett munkásmegmozduláson, a „vörös pénteken” a fővárosban korábban soha nem látott munkástömegek mentek ki az utcára tüntetni. A függetlenségi pártnak válaszolnia kellett az eseményekre: a pártértekezleten ismét felmerült a választójogi reform szükségessége, ám végül úgy határoztak, hogy a reformról csak a nemzeti követelések teljesülését követően érdemes beszélni. Az uralkodó szeptember 23-ára rendelte magához a koalíció képviselőit, bízva abban, hogy az ellenzéki pártok engedve makacsságukból, elfogadják az általa felajánlott kormányprogramot, ám érdemi tárgyalás és döntés nem született a felek között, az ellenzék dolgavégezetlenül tért vissza Magyarországra. Szeptemberre és október elejére a szociáldemokraták és a koalíció között viszonyt leginkább az ellenségeskedés állapotával lehet leírni, jelentős utcai összecsapások bontakoztak ki a felek között. Eközben a király szeptember végén elővette a hónap elején lemondott Fejérváry bárót, hogy október 16-án ismételten kinevezze a kormány élére, aki programjában ígéretet tett a társadalmi-gazdasági problémák kezelésére, ám a program igazi jelentős eleme az általános, titkos és községenkénti szavazati jog kidolgozásának deklarálása volt, ám „valójában nem teljesen általános és egyenlő szavazati jogról volt szó. A társadalmi és nemzeti census megmaradt volna. Fejérváry előadása szerint a szavazók számának meghatározására lehetett számítani.”⁹ Ezzel párhuzamosan a koalíció a választójogi reform ismételt elővétele miatt még hevesebben fordult szembe a Fejérváry kormánnyal.

1905 őszén megindult a koalíció átrendeződése, s a hatvanhetes eszmék mentén történő összefogása. Az alkotmánypárt, az új, hatvanhetes eszmék alapján november 19-én alakult meg, vezetője Andrássy Gyula lett, s programjukból már kihagyták a katonai követeléseket. Novemberre a koalíció és a kormányzat között még élesebbé vált a viszony, növekedett az ellenzék által támogatott zavargások száma, s ebben az időszakban lett a legerősebb a koalíció szocializmusellenessége, annak sajtó általi közvetítése, továbbra is szembehelyezkedve az általános választójogi reformmal. 1906 elejére az ellenzék bizonyos csoportjai – leginkább a hatvanhetes alapokon álló pártok – szóba hozták a kormányra kerülés érdekében Ferenc József követeléseinek elfogadását, ám végül e csoportok háttérbe szorultak. Január végén Andrássy ismét az uralkodóval tárgyalt a koalíció módosított programjáról, melyben megfogalmazódott az önálló vámterület távoli jövőre vonatkozó megvalósítása, illetve a katonai

engedményeket a szavazópolgárok döntésétől tette függővé. Ferenc József február elején elutasította a követeléseket. Februárban a Parlament feloszlításának eseménye borzolta a koalíció és a lakosság tömegeinek kedélyállapotát, s tüntetéseket helyeztek kilátásba, ám mindezek mellett az uralkodó és a koalíció szinte folyamatosan tárgyalt egymással, melynek áprilisa lett meg az eredménye. Április 8-án a kompromisszumok révén megalakulhatott a koalíciós kormány, melynek elnöke Wekerle Sándor lett, akit maga Kossuth Ferenc javasolt a pártszövetség részéről, s ugyanekkor lett felmentve a Fejérváry-kormány. Az új kormány programjában javarészt elfogadta Ferenc József programját, s a választójogi reform is helyet kapott, igaz, csak mint a legutolsók között megvalósítandó elemek egyike. Az eskütételt követően a kormány kiírta az új választásokat, melyet április végén és május elején le is bonyolítottak.

1.3. A Magyar Társadalomtudományi Társaság válsága

Az 1905-1906. évi belpolitikai válság eseményei és hatásai átgyűrűztek a Társadalomtudományi Társaság és a folyóirat működésébe is. 1905 nyarán Gratz Gusztáv körlevelet írt a szerkesztőbizottság tagjaihoz, melyben az események kapcsán kifejtette azon véleményét, hogy sajnálatos módon a Társaság elkanyarodott eredeti célkitűzéseitől, s túlságosan a radikális és szocialista eszmék mentén szerveződtek a munkálatok, s ismét hitet tett a napi politika közvetítése mellett. A szerkesztőbizottság válaszlevelében Gratz vádjait visszautasította: „Mi csak a nagy elvekkel és az irányokkal foglalkozhatunk, de nem azzal, ami azokból a mai szomorú politikánkba belefér”.¹⁰ Egy évvel később következett be az igazi szakítás, melyre okot a fentebb tárgyalt Kristóffy-féle politikai manőver adott. A Társaság rendes évi választmányi választásán Kristóffy belügyminiszter társasági tagságát a szabályok szerint megújították, melynek eredményeként Gratz és Hegedüs politikai támadást indított a belügyminiszter ellen, hiszen korábbi ígérete ellenére a választójogi ígéreteket nem hajtották végre, s ezért helyére másik személyt javasoltak a választmányba, azonban e kérésüket nem vették figyelembe. 1906. július 20-án lemondott a Társadalomtudományi Társaság elnöke, Andrassy Gyula, melynek következtében a közgyűlés összehívása szükséges lépéssé vált. Ekkor már tisztán látszódott a két tábor: a nemzeti érzelmű, liberális jobbszárny (Gratz, Hegedüs Loránt, Wolfner Pál) és a polgári radikálisok, szocialisták (Jászi, Somló, Pikler) csoportja. 1906. augusztus 7-én következett be az események utolsó mozzanata: a sebtében összehívott rendkívüli közgyűlésen a polgári radikális és szocialista csoport győzedelmeskedett, a Gratz-Hegedüs-Farkas-féle csoportot pedig kiutasították a társaságból, melyet a szerkesztőség a következő kijelentésével kommentált: „...a Társadalomtudományi Társaságban egyszerűen ama differentáció folyamata ment végbe, mely a közel jövőben az egész országban le fog folyni.¹¹”, s a „modern társadalmi haladás” fog győzedelmeskedni a „megkövült hatalmi maradiság felett”. Ezt követően a Társaság és a Huszadik Század teljes egészében a polgári radikálisok és szocialisták szellemi irányítása alá került, az új programot, akárcsak az első szám megjelenésekor, most is Jászi közvetítette „Az új Magyarország felé”¹² című tanulmányában.

2. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület megalakulása

Az követően tehát, hogy 1906 augusztusában a korábban a Társaságból kilépett konzervatív erők után a liberális jobboldali tagság is kivonult, a távozók hozzáláttak saját társadalomtudományi fórumuk megszervezéséhez. 1906 novemberében a létrehozandó Magyar Társadalomtudományi Egyesület előkészítő bizottsága felhívást tett közzé, mely szerint céljuk egy nemzeti alapon fennálló társadalomtudományi egyesület megalapítása, mivel szükségesnek tartják, „hogy a társadalomtudományoknak magyar szellemű és történeti alapon álló, de a korral haladó és lehetőleg sokoldalú művelésére a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatára megfelelő szervezet és életműszer létesüljön.”¹³ Az Egyesület, melynek székhelyét a pezsgő közélettel rendelkező székesfővárosban kívánták berendezni, mihamarabbi feladatául egy saját folyóirat, a Magyar Társadalomtudományi Szemle kiadását tűzte ki, azonban csak 1908-tól teremtődtek meg ehhez az anyagi kondíciók. A bizottság felhívásban már szerepel az Egyesület szakmai működésének az alapítók által meghatározott kettős kritériuma, egyben eszmeiségük credo-ja:

- a magyar nemzet aktuális, de a múltban gyökeredző társadalmi, gazdasági kérdéseivel kell foglalkozni,
- s mindezt szigorúan tudományos, objektív és összehasonlító alapon, pártpolitikai irányzatok befolyásától mentesen kell végezni.

1906. november 21-én az első felhívás aláírói jelenlétében az Országos Magyar Szövetség helyiségében Gaal Jenő elnöklete alatt megalakult az előkészítő bizottság, mely két albizottságot választott soraiából. Az első számú albizottság, melynek tagjai dr. Gaal Jenő, dr. Apáthy István, dr. Timon Ákos, dr. Földes Béla, dr. Thirring Gusztáv, dr. Ajtay József és dr. Szemenyei Kornél, feladatául az Egyesület alapszabályzatának kidolgozását kapta. A második számú bizottság feladata a propaganda vezetése, az Egyesület népszerűsítése volt, dr. Marczali Henrik, dr. Gaal Jenő, dr. Hornyánszky Gyula, gróf Bánffy Miklós, dr. Vári Rezső, dr. Farkas Pál, dr. Thirring Gusztáv és dr. Jancsó Benedek részvételével.

Az 1907. április 28-ára összehívott alakuló közgyűlésen elfogadták az Egyesület szerkezeti alapszabályát, valamint megválasztották a választmány tagjait. 1907. június 3-án, vasárnap 11 órakor a műegyetem tanácstermében került sor a választmány megalakulására, melyen megjelentek a választmányi tagok. Az alakuló ülés célja az igazgatóság és a tisztikar megválasztása (három titkár, pénztárnok, ellenőr, a szakbizottságok megválasztása) volt; elsőként tehát a választmányi tagok egyhangú döntéssel megválasztották a három igazgatót: Apáthy Istvánt, Gaal Jenőt és Jancsó Benedeket, majd ezt követően megalapították a hat szakbizottságot: jogi, közgazdasági, társadalomtudományi, szociálpolitikai, munkásügyi és a szabadoktatási bizottságokat. Ezután került sor a titkárok, a pénztáros és az ellenőr megválasztására. A választmány a továbbiakban döntött az egyesület saját szakfolyóiratának megalapításáról és 1908 januárjában történő kiadásáról, valamint a választmány az alábbiakban állapodott meg:

– Kassán és Kolozsvárott létrehozzák a helyi bizottságokat,
 – az ügyviteli szabályok kidolgozása az igazgatóság feladata lesz,
 – ez eleddig jelentkeztek automatikusan az Egyesület tagjává válnak,
 – az igazgatóság feladata lesz a tagdíjak beszédése az alakulási költségek fedezésére.
 A következő választmányi gyűlésre 1907. október 10-én került sor, mely első feladatának azt tekintette, hogy az Egyesület saját szakfolyóirata a lehető leghamarabb megjelenhessen, melynek pontos időpontjával a következő év január 15-ét jelölték meg, a szerkesztői pozíció betöltésére pedig dr. Palágyi Menyhértet kérték fel. A november 26-ai ülésen a választmány elhatározta, hogy több nyilvános előadást fog rendezni az Egyesület, annak érdekében, hogy céljait és elképzeléseit a közvélemény, a közönség mihamarabb megismerhesse. Az előadások megtartására Apáthy Istvánt és Palágyi Menyhértet kérték fel.

3. Az Egyesület koncepciói

Az Egyesület céljairól, illetve az előtte álló feladatokról már közvetlenül az alakuló közgyűlésen értesülhetett a hallgatóság, illetve a tagság, hiszen Gaal Jenő megnyitóbeszédében és Apáthy István előadásában már pregnánsan megfogalmazódtak az alapelvek, s a későbbi előadásaikban és tanulmányaikban ők, illetve Palágyi Menyhért is lerakták a további munkálatok elvi alapjait.

A szellemi vezetőség – Apáthy, Gaal és Palágyi - a célok és feladatok tekintetében nagyjából közös állásponton volt az Egyesület megalakulásakor. Gaal hangsúlyozza, hogy a feladat, amit az Egyesület magára vállalt, nem könnyű: „az egész magyar nemzet által maradandó haszonnal folyton szem előtt tartandó társadalomtani igazságokat tisztázni”¹⁴, s ez utóbbiak alapján a magyar nemzet számára az igazán kedvező és hatékony irányt kell kimutatni és érvényre juttatni. Jelszava: a Magyar Társadalomtudományi Egyesület legyen tudományos és magyar! Mit is értett ezen a kívánalmán Gaal? Az Egyesület először is a tiszta tudományosság minden kritériumát betartva fogalmazza meg elképzeléseit, azaz legyen teljesen független, tárgyilagos, csak a tényeket vizsgálja a természeti törvények mindenkor szem előtt tartásával. Másodszor pedig az Egyesület legyen magyar, azaz a hazai társadalmi viszonyokat, problémákat tekintse legfontosabb vizsgálati tárgyának, melynek során Gaal szerint „érvényesíteni kell az önzetlen magyar nemzeti érzést”¹⁵, valamint a hazai szociológusoknak nem elsősorban az emberiség, hanem a magyar nemzet, társadalom java érdekében kell munkálkodni és szolgálni. Tehát nem nemzetközi szociológiát kell művelni, hanem magyar szociológiát: társadalmi tudományt csak nemzeti alapon lehet sikerrel művelni. Apáthy szintén a fentiek mellett tesz hitet: olyan társadalomtudományi egyesületet kell létrehozni, mely magyar társadalomtudományt művel. Nem magyar egyesületet a társadalomtudomány művelésére, hanem egyesületet a magyar társadalomtudomány művelésére. A tudományt magyarul művelni, a szellemi eszközöket a magyar nemzeti sajátosságokból meríteni, s azt a nemzet továbbfejlődésének szolgálatába állítani. Összességében tehát szigorúan tudományos megállapítások és diagnózisok

szükségeltetnek a magyar nemzet zsákutcából történő kivezetéséhez és a megfelelően átgondolt és megtervezett kedvező fejlődési pályára állításához, miként Apáthy hangsúlyozta: „Nem elméleteket szőni csupán, hanem tenni, hatni is akarunk, és pedig a mai nemzedékre, nem egy jövőre.”¹⁶

Az Egyesület értékviszonyulását egyértelműen jelzi, hogy a korszak forgalomban lévő társadalmi eszméi közül melyeket érezte magáénak. Mielőtt azonban ennek tárgyalásához hozzákezdénénk, néhány fontos dolgot le kell szögezni. A XX. század eleji társadalmi eszmék – gondolok itt az anarchizmusra, konzervativizmusra, liberalizmusra és szocializmusra – tartalma, célkitűzései és eszközei egészen más jellegűek voltak, mint amit XX. század végén, XXI. század elején tapasztalhattunk. Ez természetes jelenség, hiszen e nagy társadalmi eszmék is állandó változáson mentek keresztül a XX. században, s igyekeztek alkalmazkodni az adott korszak megváltozott követelményeihez s problémáihoz. Az anarchista és szocialista törekvések korabeli megítélésére a XX. század első évtizedében rávetette árnyékát a nagy munkástüntetések és – sztrájkok sorozatai, az első orosz forradalomban tapasztalt negatívumok; az újkonzervativizmus megjelenésére a szocialista és liberális csoportok reagáltak hevesen, s a fejlődés akadályozóit látták képviselőiben; a liberalizmus ellen pedig mind a szocialisták, mind a konzervatívok felléptek, előbbieket bírálva az elnyomó kapitalista politikai-gazdasági-társadalmi rendszer kiépítéséért, utóbbiak értékromboló tetteiért.

Az Egyesület kapcsolódott a XIX. század harmadik harmadában megjelenő neokonzervatív áramlathoz, ekként egyfajta konzerváló álláspontra helyezkedett be, mely konzerváció elsősorban a magyar társadalomban fennálló nemzeti értékekhez és intézményekhez kapcsolódóan kristályosodott ki, azonban e megőrzés nem mindenekfelett megkövetelt jellegű, hanem az ésszerűség által behatárolt. Miként ezt Gaal hangsúlyozta: az emberiség természetének „a haladás és a conservatismus ésszerű váltakozása felel meg”¹⁷, ezért feltétlenül szükséges eltávolítani „intézményeink korhadt, elavult és magukat túlélte részeit, mivel a maradás azzal az óriási veszéllyel fenyeget, hogy a múlt sok, még mindig becses alkotását a rohamos átalakulás elsepri.”¹⁸ A konzerváció, miként az intézmények esetében is láthattuk, nem zárólagos, így a tudomány esetében is a fentiek érvényesek: „Minden tudományos igazságnak el kell tűrnie, hogy bármely pillanatban kétségbe vonják és alapjait új vizsgálat alá vessék. Ha nem tűri, akkor már dogma és nem beszélünk róla többé.”¹⁹ Mint a fentiekből kitűnik, a liberalizmus számukra nemkívánatos jelenség, mely értékromboló és kapkodó haladást próbál megvalósítani, s újításai mindig öncélúak. Gaal szerint a liberalizmus megjelenése biztos jele annak, amit ő a nemzeti életosztón hanyatlásával magyaráz. A nemzeti életosztón Gaal megfogalmazásában „abban áll, hogy a nép minél több egyéne külön-külön és szerves közösségeikben mélyebb gondolkodás és nagyobb nehézségek nélkül, mintegy tapintat által vezetettve, önkéntelenül és megszokásból túlnyomólag azt tegye, ami neki és a legnagyobb szerves közösségnek, melyhez tartozik, hosszabb időt és gyakorlatot tekintve mindig a leghasznosabb.”²⁰ Tehát egyfajta spontán racionalitás mentén cselekednek az egyének,

úgy, hogy az mindig kedvező a nemzet számára. Ha ez nem kellőképpen erős a nemzetek életében, akkor jelenik meg a liberalizmus. Amiként a konzervativizmus és a liberalizmussal kapcsolatos állásfoglalás az Egyesület vezetőségének tanulmányaiból megállapíthatóan viszonylag egyértelműnek tűnik, a szocializmussal kapcsolatosan az egység kevésbé állapítható meg. Apáthy magát szocialistának tartja, ám elutasítja az egyoldalú gazdasági szocializmust (túlzottan egyoldalú magyarázatnak tartja), és az ezt létrehozó német és osztrák szocializmust, s egy, a sajátos magyar viszonyokon nyugvó szocializmus létrehozását sürgeti: „Tudományos alapon, egy magyar szocializmus kialakulását munkálni: ez a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek egyik fő feladata.”²¹ Palágyi Apáthyval szemben fogalmazta meg álláspontját, ő kifejezetten a szocializmussal szemben helyezkedett el. Első lépésként, amikor a szociológia kialakulását vizsgálja, Saint-Simonhoz érve kijelenti, hogy ő is inkább az osztályok keletkezésével és uralmának kérdésével foglalkozott ahelyett, hogy a nemzetet vizsgálta volna, s ennek okaként az utópista szocialista sajátos élettörténetét jelöli meg. Palágyi tehát az osztályokat, mint sajátos vizsgálódási tárgyat eleve elveti és károsnak tekinti²². Marxról szóló tanulmányában hasonlóképpen jár el: először felvázolja, hogy a marxi internacionalizmus – mely a valóságban nem is internacionális, hanem csupán csak német, ekként a németiség uralomra töréséért küzd – nem kedvez a nemzeti fejlődésnek; majd pedig ezen megállapítását igyekszik igazolni Marx élettörténetének elemzésével. Palágyi meglátása szerint, ha megvizsgáljuk Marx elméleti munkásságát, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy az attól függően alakult és változott, hogy Marx éppen hol élt: a Rajna-vidék, Párizs és London más-más elméleti formációkat hozott be elméletébe, s az egyéni eseményeket – Palágyi szerint – túlzó és káros eljárásával általánosította a világtörténetre vonatkozóan.

Az Egyesület a szociológia tudományát kizárólag nemzeti alapon kívánta művelni, s ekként nem a magyar társadalmat, hanem a magyar nemzetet tekintette a szociológiai vizsgálódás tárgyának. Palágyi a szociológia kialakulásának vizsgálatakor jutott arra a következtetésre, hogy a szociológia hibás alapokról indult ki, hiszen amellett, hogy a Saint-Simon által felvetett problémákkal (osztályok kialakulása és uralma) kezdett foglalkozni, nem távolította el magától a comte-i, spenceri naturalista szemléletet.²³ Ez utóbbi, az organicista iskola – mely Palágyi szerint nem más, mint szimpla tévelygés, Spencer, De Greef, Lilienfeld és Schaeffle tévelygése – hozadéka az, hogy metaforái révén, mellyel a társadalmat vizsgálni igyekezett, a szociológiára kettős vesztély leselkedett: egyrészt a legjelentősebb szociológiai fogalom, a nemzet kikerül szemlélődésének centrumából, másrészt pedig ezzel párhuzamosan nem lesz képes arról nyilatkozni, hogy valójában mi vizsgálatának tárgya. Ennek oka nem más, mint hogy az organicista szemlélet a nemzet fogalmát nem tudta megfeleltetni semmilyen, a természet világából vett analógiával, s így nem is vizsgálta. Palágyi kijelenti, hogy szerencsére az organicista iskola hanyatlásban van, s helyét egyre inkább a kritikai vizsgálódás veszi át. Nézete szerint minden társadalmi tudomány lényege a nemzetfogalom, s a szociológia létrejöttéhez csak ebből lehet kiindulni. Ez utóbbival Apáthy is egyetértett, azonban ő Palágyival szemben kifejezetten az organicista tanítás mel-

lett foglalt állást, mely bizonyos szempontból érthető, hiszen Apáthy a Ferenc József Tudományegyetem Állattani Intézetének professzoraként folytatta kutatásait, ekképpen szemlélete több irányból alakult. Apáthy megfogalmazza azon vágyát, – mely egyébként a szociológia létrejöttének időszakában a társadalomtan művelők egyik legalapvetőbb kívánalma és célja volt – hogy a társadalomtan legyen természettudomány, mellyel összefüggésben a természettudományokat három csoportba sorolta be, – az anorganikus természettudományok, – élettudományok, – társadalomtudományok csoportjába.

Véleménye szerint a szociológia leginkább az élettudományokkal, s közülük is a fejlődéstannal van a legszorosabb kapcsolatban, s megfogalmazásában „Társadalomtan (szociológiának) nevezhetjük ama törekvések foglatát, melyek a társadalmi együttélés és az emberi továbbfejlődés törvényeinek és föltételeinek megismerésére vonatkoznak és az együttélésnek és a továbbfejlődés föltételeinek az emberi boldogulást leginkább szolgáló szabályozását keresik.”²⁴, és a szociológia olyan fejlődés, amely a gyakorlati alkalmazásra kell, hogy törekedjen. Apáthy december 10-én megtartott előadásában ezt tovább taglalja, hiszen itt már az élő szervezet (organizmus) és a társadalmi szervezet analógiáját hozza: miként az élő szervezetnek alapegysége a sejt, a társadalmi szervezeté pedig a család, mely család révén integrálódik az egyén a társadalmi szervezetbe. Az egyes ember, az egyén a társadalmi szervezetnek nem a sejtje, hanem elemi orgánuma. Egy másik tanulmányában a szociológiát a tudomány két fő csoportjának eredőjeként, a természettudományok és a társadalmi/történeti tudományoknak mintegy közös metszéspontjaként definiálta, a társadalomtan négy alapigazságát pedig a következőkben jelöli meg:

- van emberi fejlődés,
- az emberi fejlődés következménye a társadalmi együttélés,
- az igazi fejlődés a független továbbfejlődés,
- az emberi fejlődés nemzetenként determinált.²⁵

Nézőpontja szerint, bár a szociológiában és természettudományokban megfigyelt törvényszerűségek nem azonos jellegűek, a társadalomtanban is érvényesnek kell lennie a természettudományok négy sarkételének:

- „1. Causa aequat effectum elve, azaz az ok és okozat viszonya: ok nélkül semmi sem történik.
2. Egy magában teljesen egynemű rendszer önmagából kiindulólág nem változhatik úgy meg, hogy részei egymástól különbözőkké legyenek.
3. Változásra képes rendszerben a változás mindig onnét indul ki, ahol a változásra való hajlandóság, illetőleg a változásra törekvő erő a legnagyobb, föltéve, hogy ez azt az erőt semmi sem ellensúlyozza.
4. Minden, ami történik, csak úgy történhetik, amint megtörténik, vagyis az okoknak egy adott constellációja következhetik.”²⁶

Apáthy organicista, darwinista iskolára emlékeztető elképzelései jó néhány kérdést felvetnek, melyek közül kettőt feltétlenül megemlíteni szándékozok:

Egyrészt Apáthynek az élő szervezetekről és társadalmi szervezetekről szóló koncepciói véleményem szerint mindenképpen visszalépést jelentenek a korábbi – azaz a szakadást megelőző – állapothoz képest, hiszen a Társadalomtudományi Társaság már jóval korábban, hozzávetőlegesen Spencer 1903-as halálát követően eltávolodott az evolucionista, organicista szemlélettől, s egyre inkább a polgári radikális, szocialista alapokra helyezte tevékenységét.

Másrészt érezhető – bár egymás számára nem kimondott – ellentét feszül Palágyi és Apáthy között az organicista-evolucionista álláspont tekintetében, azonban legalábbis az 1908-as évben ebből – jelenlegi ismereteim szerint – nem történt semmiféle öszeütközés a két tudós között.

A haladás, fejlődés törvényeinek megállapítása a szociológia legelső, önmaga által felállított feladatának bizonyult, elég csak Comte, Spencer, és Durkheim munkásságát áttekinteni e kijelentés megalapozására. A haladás és fejlődés a magyar történelemben olyan jellegű követelmények, melyek a reformkortól kezdve meghatározták a magyar társadalom minden szféráját, s attól függően, hogy milyen jellegű megoldások kristályosodtak ki, nagyjából két álláspont különböztethető meg:

– egy nyugati, külföldi mintákat, modelleket meghonosítani kívánó álláspont, és
– egy autochton, a hazai erőforrásokra, értékekre és intézményekre építő elképzelés. A Társaság, főleg 1906-tól kezdődően egyre inkább hitet tett a radikális, gyors változások mellett, ám az Egyesület ezzel ellentétes felfogást tett magáévá. Elképzelésük szerint a társadalmi, nemzeti fejlődés csak lassan, nyugodt tempóban hajtható végre, tehát egyfajta értékőrző, fontolva haladás lehet igazán hatékony. Apáthy a forradalmakat, mint tartós változásokat kieszközölő módszereket elveti, mivel szerinte a fejlődést siettetni és kierőszakolni felesleges és kártékony. Ezzel összefüggésben a szociológia és az értelmiség feladatául a sajátos nemzeti fejlődési törvények múltbeli és jövőbeli tartalmának tudományos meghatározását tűzte ki az Egyesület, hiszen álláspontjuk szerint minden nemzet számára sajátos nemzeti fejlődéstörvények alapján lehet csak kidolgozni a szükséges feladatok körét. Az intézmények, megoldások átvételét Apáthy elveti, s álláspontja szerint csak olyan intézmények kellenek, „amelyek magyar talajból sarjadznak s a magyar nemzet történetébe visszanyúló gyökerekből táplálkoznak.”²⁷ Palágyi szerint addig, míg a szociológia nem képes bebizonyítani, hogy a nemzetek létrejötté szükségzerű az emberiség történetében, addig az emberi haladás lehetetlenség.²⁸

A nemzet mint fogalom és mint központi vizsgálódási tárgy kitüntetett szerepet játszik az Egyesület eszmei koncepciójában, ennél fogva viszonylag gyakran tárgyalt elem. Meggyőződésük szerint a nemzet mint formáció felette áll akár a társadalom, akár az állam formációin, ez a legnemesebb emberi szerveződés, „egyetemes jellegű, olyan közösség, mely a saját egyéni módja szerint az emberiség összes életfeladatainak megoldására vállalkozik.”²⁹ Fontos megemlíteni, illetve árnyalni a képet: a nemzet illetően jellegű hangsúlyozása, kiemelése nem vezet egy agresszív-nacionalista szemlélet vállalásához. Apáthy hangsúlyozza, hogy bár a fejlődés csak nemzeti kereteken belül, a nemzeti értékeken alapulva történhetik meg, fontosnak tartja a külvilág felé tekintést is, hiszen

mint írja: mindenkitől és mindenütt tanulni kell, csak arra kell figyelni, hogy ezt miként interpretáljuk, ültetjük a magyar társadalomba.³⁰ Ezzel összhangban, Palágyi, amikor Kant és Fichte nyomán vizsgálja a nemzet és a világpolgárság lehetőségeit, amellet hogy az utóbbit elveti, feltétlen hitet tesz a nemzetek közötti kölcsönös együttműködés és versengés mellett, mert meglátása szerint „aki saját nemzetének kiválóságát a többinek lebecsülésére alapítja, az nem juthat el a nemzet igazi fogalmához.”³¹ Mivel az Egyesület a nemzeti eszme illetően jellegű hangsúlyozását tekintette fontos elvének, ezzel párhuzamosan viszont elutasította a túlzott internacionalista szemléletet, többek között ezért is határolódtak élesen el a Társadalomtudományi Társaság nemzetköziségétől.

4. Az Egyesület tagsága

Ahhoz, hogy bármely társadalmi szervezet megalakulását kellő távlatokban elemezhesük, mindenképpen szükséges az adott szervezet tagságát is közelebbről szemügyre venni, s különösen érdekes lehet ez egy szociológiával foglalkozó egyesület esetében. A Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek működése kezdetekor összesen 519 természetes és 20 kollektív tagja volt. Az ügyrendi szabályzat szerint bárki tagja lehet az Egyesületnek, aki legalább két tag támogatását bírja, s elfogadja a szervezeti szabályokat.

A természetes személyeket elsőként az iskolai végzettségük alapján elemeztem. Az 519 személyből csupán 284 főnél (ez a teljes tagság 55 százaléka) lehetett egyértelműen megállapítani, hogy a felsőfokú végzettségét milyen tudományterületen belül szerezte, a fennmaradó 234 fő esetében tehát erre nem volt mód. Összesen nyolc dimenzióban – jogi, orvosi, mérnöki, bölcsész, természettudományi, közgazdász/gazdasági, képzőművészeti, művészeti - történt a vizsgálat, melynek során a következő eredményeket kaptam (1. táblázat). Mint a táblázat adataiból látható, az egyesületi tagság kétharmada a jogi végzettséggel rendelkezők közül került ki, ami nem meglepő a magyar társadalom viszonyainak ismeretében, hiszen még a XX. század elején is, akárcsak az azt megelőző évszázadokban, a jogi végzettség volt a leggyakoribb végzettség a férfiak esetében, s az összes többi iskolai végzettség elmaradt mögötte.

1. táblázat – Az Egyesület tagságának felsőfokú iskolai végzettsége és a foglalkozási kategóriák

Iskolai végzettség	Foglalkozási szféra			Összesen
	Ismeretlen	Állami, egyházi	Magán	
jogi	1	107	80	188
bölcsész	3	33	5	41
orvosi	3	16	2	21
mérnök	7	8	2	16
gazdasági	2	5	1	8
természettudományi	0	6	0	6
képzőművészeti	0	1	2	3
művészi	0	0	1	1
Összesen	16	176	92	284

Forrás: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjainak névjegyzéke³²

Mindemellett általában az összes állami (állami, vármegyei és városi) hivatal betöltéséhez elengedhetetlen volt a jogi ismeret, s mivel a hivatali pozícióknak lényegesen magasabb presztízse volt, mint a magánpályáknak, ez utóbbit igazolja az az adatsor is, mely az általam kialakított három foglalkozási szférában mutatja meg az egyes iskolai végzettségek megoszlását (1. táblázat): az összes állami, egyházi foglalkozások körében a jogi végzettséggel rendelkező egyesületi tagok aránya közel kétharmad. A jogi végzettség után a bölcsész, orvosi és mérnöki végzettség volt a leggyakoribb a tagság körében. Összességében tehát kijelenthetjük: az Egyesület, legalábbis a tagságra jellemző végzettségeket és a foglalkozási jelleget tekintve, valóságúően reprezentálja a magyar politikai-gazdasági-kulturális vezető s értelmiségi réteget. Következő lépésben a természetes személyek lakhely szerinti megoszlását vizsgáltam. Budapest székesfőváros vezető szerepe ezen a téren megkérdőjelezhetetlen, a tagság több mint fele itt lakott³³, a fennmaradó 45 százaléka pedig összesen 48 vármegyében, azokon belül 93 településen lakott a tagsági viszony keletkezésekor. A főváros után két erdélyi vármegye, Kolozs és Maros-Torda vármegye adta a legtöbb tagot, majd Veszprém vármegye és az ország középső területei, illetve Sopron és Abaúj-Torna vármegye következnek a sorban, a déli és délkeleti vármegyék pedig átlagosan öt főt adtak a tagság közé. Szinte érintetlen területnek számít Horvát-Szlavónország, valamint az északi vármegyék egy része: itt vélhetően a propaganda albizottság nem tudott hatékony munkát kifejtteni.

Felmerült, hogy célszerű lenne a természetes személyeket abból a nézőpontból megvizsgálni, hogy közöttük mekkora a zsidó származásúak aránya. A listán szereplő valamennyi személyt megvizsgálva az alábbiakat találtam:

– a családnevek alapján történő behatárolás nem feltétlenül hozott teljesen megbízható eredményt, hiszen a németes hangzású családnév nem bizonyítéka a zsidó származásnak, ezért

– teljes bizonyossággal csupán néhány személyről lehetett megállapítani izraelita származását, így a táblázat mindezek figyelembevételével lett összeállítva (2. táblázat).

2. táblázat – A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagságának származás szerinti megoszlása

Tagság összesen	Szám (fő)	Megoszlás (%)
	519	100,0
Zsidó származású tagok aránya	17	3,3
Nem zsidó származású tagok aránya	502	96,7

Forrás: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjainak névjegyzéke³⁴

A kapott adatokat célszerű a Társadalomtudományi Társaság ez irányú adataihoz hasonlítani: Litván Györgyék számításai szerint a Társaság tagságának közel fele zsidó származású volt, ez az arány az Egyesület esetében a megalakuláskor nem érte el az 5 százalékot, ezért felmerült bennem a kérdés, hogy a szakítás bekövetkeztében lehetett-e szerepe ennek a dimenzióknak? Véleményem szerint közvetlenül nem, tehát arról nem beszélhetünk hogy nyílt ellentét lett volna a nem zsidó és a zsidó származású tagság között, közvetve azonban igen: a zsidó származású, nagyrészt szabadfog-

lalkozásúak inkább fogékonyabbak lehettek az úri Magyarország meggyökeresedett politikai-gazdasági-társadalmi berendezkedése elleni küzdelemre, ekként inkább csatlakoztak olyan társadalomreformer szervezetekhez, melyek a valóban radikális változásokért harcoltak (lásd Galilei-kör), és megfordítva: kevésbé szimpatizálhattak egy konzervatív szociológiai társaság elképzeléseivel, céljaival.

A kollektív tagságot tekintve azt mondhatjuk, hogy a húsz elemből mindösszesen két tag a budapesti, s az összes többi a déli országrész vármegyéiből került ki, s jellemzően könyvtárak és oktatási intézmények (illetve az oktatási intézmények tanári kara) csatlakoztak az Egyesülethez.

5. A Szemle létrehozása

Az 1907. június 13-i választmányi ülésen fogalmazódott meg az a cél, hogy az Egyesület saját szakmai folyóiratát, a Magyar Társadalomtudományi Szemlét mihamarabb létrehozzák. Az első kiadás megjelenésének az időpontját végül az október 10-i választmányi gyűlésen határozták meg: 1908. január 15.³⁵, a szerkesztőség pedig Kolozsvárott került berendezésre Palágyi Menyhért vezetésével. A Szemle első számának fedőlapján szerepel a folyóirat célkitűzése, mely szerint: „A Magyar Társadalomtudományi Szemle közöl önálló tanulmányokat a társadalomtanak és főbb segédtudományainak köréből; ismerteti a társadalomtanat érdeklő közéleti és irodalmi jelenségeket; gyűjti, bírálatosan rendezi és további fölhasználásra előkészíti a társadalomtan tudományos anyagát. Közli végül a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nyilvános ülésein és szakértekezletein tartott előadásokat, fölolvadásokat és vitatkozásokat, valamint az Egyesület hivatalos értesítését annak választmányi üléseiről, közgyűléséről és belső életéről.”³⁶ Kinek szánták a Szemlét? Akárcsak a Huszadik Század esetében, a Szemlé is elsősorban az értelmiségnek készítették, hiszen meglátásuk szerint ez a réteg az, mely hatékonyan képes közvetíteni a társadalom többi rétegei felé az Egyesület törekvéseit, elképzeléseit: „az értelmiség az apostol”.

Apáthy fogalmazta meg a Szemle első számában a várható rendezési elveket és a folyóirat egyes tematikus egységeit.³⁷ Ezek szerint a megjelenő tanulmányok összesen négy tematikus egységbe oszthatók:

I. Mindazon tudományok és az általuk megismert igazságok és ismeretek köre, melyeket a szociológia, mint születő tudomány a megerősödése érdekében felhasználhat, pl.: antropológia, régészet, társadalomtörténet, néprajz, lélektan.

II. Azon ismeretek csoportja, melyek a társadalmi fejlődés helyes eszközeit, módszereit tudományos igénnyel megállapítják, pl.: közegészségügy, nevelésügy, közgazdaság, politika, jogtudomány.

III. E tematikus egységbe a figyelemmel kísérendő társadalmi jelenségek, nevezetesen: a társadalmi mozgalmak általános aspektusa, illetve a gazdasági szocializmus tartoznak.

IV. A társadalomtudományi tevékenységek bemutatása: az Egyesület és más egyesületek munkásságának, működésének bemutatása.

Végszó

A fenti tanulmányban kísérletet tettem a Magyar Társadalomtudományi Egyesület kialakulásához vezető folyamatok fölvázolására, a formálódó koncepciók bemutatására. Természetesen, mint minden ilyen jellegű célkitűzés, nem valósulhatott meg olyanformán, hogy valamennyi fellelhető forrás felhasználásával tegyek eleget a célkitűzéseknek, ám igyekeztem a valóban releváns és fontosnak tartott tanulmányokat és egyéb írásos dokumentumot, illetve a bennük megfogalmazásra került tényeket felhasználni a dolgozat megírása során.

Felhasznált irodalom

- Apáthy István: Haeckel és az Ember In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet
 Apáthy István: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület legelső teendői In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet
 Apáthy István: A társadalomtan tudományos anyaga In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet.
 Bolgár Elek: A szociológia fejlődése és irodalma Magyarországon In. Litván György és Szűcs László: A szociológia első magyar műhelye I. kötet Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.
 Dolmányos István: A koalíció az 1905-1906.évi kormányzati válság idején. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
 Gaal Jenő: A Magyar Társadalomtudományi Szemle rendeltetése In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet
 Huszár Tibor: Nemzetlét – Nemzettudat – Értelmiség. Magvető könyvkiadó, Budapest 1984.
 Jászi Oszkár: Az új Magyarország felé In. Huszadik Század 1907. I. kötet.
 Jászi Oszkár: Tudományos publicisztika In. Huszadik Század 1900. I. kötet.
 Kempelen Béla: Magyar Zsidó Családok. Makkabi Kiadói Kft. Budapest, 1999.
 Különlenyomat a Huszadik Századból: A társadalmi fejlődés iránya. Előszó. Politzer Zsigmond és Fia könyvkereskedése Budapest, 1904.
 Litván György és Szűcs László: A szociológia első magyar műhelye I. kötet Gondolat Kiadó, Budapest, 1973
 Magyarország története 1890-1918. 1-2 kötet. Főszerkesztő: Hanák Péter. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
 A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Közleményei II. Budapest 1907. Budapesti Hírlap Nyomdája. Függelék. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjainak névjegyzéke Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet.
 Nagy Endre: A modernizáció választói In. Eszme és valóság. Savaria University Press, Szombathely, 1993.
 Palágyi Menyhért: Marx és tanítása. Második kiadás. Szent István Társulat Kiadása, Budapest 1920.
 Palágyi Menyhért: A nemzeti gondolat filozófiája In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet
 Pók Attila: A magyarországi radikális demokráta ideológia kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
 Társadalomtudományi Társaság válsága In. Huszadik Század 1906. XIV. kötet
 Magyar Életrajzi Lexikon. Szerkesztő: Kenyeres Ágnes. Internetes formátum. Webcím: <http://mek.oszk.hu/00300/00355> Letöltve: 2006. november 3. 23:15:53
 Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. Internetes formátum. Webcím: <http://mek.oszk.hu/03600/03630> Letöltve: 2006. november 13. 9:46:11

Jegyzetek

- Jászi Oszkár: Tudományos publicisztika In. Huszadik Század 1900. I. kötet. 2. o.
- Bolgár Elek: A szociológia fejlődése és irodalma Magyarországon In. Litván György és Szűcs László: A szociológia első magyar műhelye I. kötet Gondolat Kiadó, Budapest, 1973. 81. o.
- E döntésük összefügg a Pikler ellen indított támadásokkal, melynek során jogbölcsletét istenkáromlónak és hazaárulónak nevezték a konzervatív-egyházi csoportok.
- Pók Attila szerint ez a döntés tulajdonképpen a polgári radikális eszmék melletti elkötelezettséget jelenti, hiszen így a korszak politikai berendezkedése ellen foglaltak állást: nem írnak a napi politikáról, így egyben elutasítják a politikai rendszert. Lásd: Pók Attila: A magyarországi radikális demokráta ideológia kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 84. o.
- Különlenyomat a Huszadik Századból: A társadalmi fejlődés iránya. Előszó. Politzer Zsigmond és Fia könyvkereskedése Budapest, 1904.
- Idézi Huszár Tibor: Nemzetlét – Nemzettudat – Értelmiség. Magvető könyvkiadó, Budapest 1984. 152.o.

- Dolmányos István: A koalíció az 1905-1906.évi kormányzati válság idején. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. 25.o.
- Azaz a választójogi, adóügyi, közgazdasági és szociálpolitikai és katonai követelések, valamint az önálló vánterület kívánalma.
- Dolmányos István: A koalíció az 1905-1906.évi kormányzati válság idején. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. 116.o.
- Idézi Pók Attila: A magyarországi radikális demokráta ideológia kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 155.o.
- A Társadalomtudományi Társaság válsága In. Huszadik Század 1906. XIV. kötet 93.o.
- Jászi Oszkár: Az új Magyarország felé In. Huszadik Század 1907. I. kötet. 1.o.
- A Magyar Társadalomtudományi Egyesület alakulása In. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület közleményei I. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomdája, 1907. 4.o.
- Gaal Jenő: A Magyar Társadalomtudományi Szemle rendeltetése In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 1. o.
- Magyar Társadalomtudományi Egyesület alakulása In. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület közleményei I. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomdája, 1907. 9.o.
- Apáthy István: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület legelső teendői In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 11.o.
- Gaal Jenő: A Magyar Társadalomtudományi Szemle rendeltetése In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 4. o.
- Gaal Jenő: A Magyar Társadalomtudományi Szemle rendeltetése In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 4.o.
- Apáthy István: Haeckel és az Ember In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 84-85.o.
- Gaal Jenő: A Magyar Társadalomtudományi Szemle rendeltetése In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 4. o.
- Apáthy István: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület legelső teendői In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 21. o.
- Lásd bővebben Palágyi Menyhért: A nemzeti gondolat filozófiája In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 24-25. o.
- Palágyi megfogalmazásában a naturalizmus az a szellemi irányzat, mely rajong ugyan a természettudományokért, ám nem hatol annak mélyére.
- A Magyar Társadalomtudományi Egyesület alakulása In. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület közleményei I. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomdája, 1907. 19-20.o.
- Apáthy István: A társadalomtan tudományos anyaga In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 65-66.o.
- Apáthy István: A társadalomtan tudományos anyaga In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 69-70.o.
- Apáthy István: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület legelső teendői In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 16.o.
- Palágyi Menyhért: A nemzeti gondolat filozófiája In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 35.o.
- Palágyi Menyhért: A nemzeti gondolat filozófiája In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 35.o.
- Apáthy István: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület legelső teendői In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 16.o.
- Palágyi Menyhért: A nemzeti gondolat filozófiája In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 38.o.
- A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Közleményei II. Budapest 1907. Budapesti Hírlap Nyomdája. Függelék.
- Budapesthez számítottam többek között Újpestet is.
- A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Közleményei II. Budapest 1907. Budapesti Hírlap Nyomdája. Függelék.
- Az Egyesület tagjainak évi tíz korona, külső előfizetőknek évi húsz korona az előfizetés díja.
- Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet. Fedőborító.
- Apáthy István: A társadalomtan tudományos anyaga In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet. 76-82.o.